VANTER I DANMARK – produktion, handel og brug mellem 1750 og 1850[1]

Af Tove Engelhardt Mathiassen
Museumsinspektør, Den Gamle By, Danmarks Købstadmuseum

Indledning

Det danske bidrag til emnet håndbeklædning bliver ligesom forelæsningerne om fodtøj og strømper anskuet fra tre primære synsvinkler, nemlig produktion, handel og brug. I 1600-tallets danske overklasse var det ligesom i de øvrige europæiske fyrstehuse på mode at bære fornemme handsker af skind med fine broderier, og handsker blev brugt som gaver mellem overklassens mennesker. Da Frederik IIIs datter Anna Sophie blev gift i 1666 var der i hendes brudeudstyr blandt andet 33 par parfumerede handsker. De 23 af parrene var parfumeret med ambra[2], der er en kraftigt duftende olie fra kaskelothvalens galde- eller tarmsten. Man udvandt ambra, når hvalerne strandede, så det var en relativ dyr duft. Rokokotiden er kendt for sine søde blomsterdufte; men barokken yndede de kraftige, animalske parfumer, moskus og ambra. Håndbeklædningen kunne også været syet af vævet stof, nålebundne eller strikket af uld, bomuld og tråd i perioden 1750 til 1850. I de fattige midtjyske hedeegne var uldne, håndstrikkede vanter en del af det sortimentet, der blev fremstillet med salg for øje; men hovedvægten af produktionen lå på de uldne strømper.

Produktion og handel

Ved folketællingen i 1787 var der ikke mindre end 34 handskemagere og 107 lærlinge og svende inden for faget i Odense[3]. Til sammenligning var der 44 skomagere og 97 svende og lærlinge. I gennemsnit havde hver handskermagermester 3,1 lærling og svend til at klare produktionen. Totalt var der således det samme antal mennesker beskæftiget med at forsyne odenseanerne med handsker som med fodtøj, nemlig 141. Hver beskæftiget inden for handskemagerfaget skulle i gennemsnit forsyne 38 personer med handsker i året 1787, hvor der var 5363 indbyggere i Odense. Byen var kendt vidt omkring for sine gode handsker ligesom de jyske købstæder Randers og Horsens[4]. Købmand Lahn i Odense specialiserede sig i slutningen af 1700-tallet i salg og eksport af handsker til hele Europa og endda til Vestindien, så det giver en del af forklaringen på det store antal handskemagere i Odense. I Helsingør Domkirke har man i foråret 2000 undersøgt en række begravelser, hvoraf de fleste stammer fra 1760erne. Flere af de døde var kommet i graven iklædt fine skindhandsker.

Hovedstaden havde også forskellige handskemagerier. Den engelske handskemager med det franskklingende navn Lovis Jocneau og den franske handskemager Bourguet fik i 1737 kongelig tilladelse til i 2 år at indføre 50 gros hvidgarvede gedeskind mod en told på 6%. Det svarer til 7200 skind. Fint, hvidgarvet skind af ged eller får kaldes også glacéskind. De to handskemagere fik denne tilladelse flere gange efter 1737.

I 1980erne regnede en professionel handskemager med at kunne skære tre til fire par handsker ud af et godt skind[5]. Det vil sige, at de 50 gros skind, hvis de var gode, svarede til mellem 21.600 og 28.800 par handsker. Indbyggertallet i København var ved folketællingen i 1769 cirka 87.700[6], så hvis man foretager det tankeeksperiment, at man havde gemt handskerne til det tidspunkt, så havde der været 3 til 4 par fine gedeskindshandsker til hver, hvis de var jævnt fordelt. Det blev de ikke. Håndbeklædning

var ligesom al anden beklædning en del af den måde, hvorpå man demonstrerede sin rigdom eller sørgelige mangel på samme.

Der blev produceret de såkaldte vaskehandsker af surtgarvet hjortelæder, Randers handsker af lammeskind garvet med pilebark og alunskinds handsker, der var fremstillet af hvidt garvet lamme- eller fåreskind. I de første årtier af 1800-tallet begynde handskemagerne at producere bløde handsker af lamme- eller fåreskind, som med et skrabejern blev doleret helt tynde. Den århusianske handskemager Poul Magnussen demontrerede i 1983, hvordan den meget skarpe dolerkniv blev anvendt[7]. Under doleringen ligger skindet på dolerpladen af glatpoleret marmor. Ved doleringen skrabes spåner af skindet, så det får en ensartet tykkelse, og eventuelle folder bliver samtidigt glattet ud. Disse tynde og bløde handsker gik i begyndelsen af 1800-tallet under betegnelsen franske handsker. I 1811 kom franske handskemagere fra Grenoble til Randers, og handskemager Kellermann lærte teknikken af dem.

Det var handskemagerens arbejde at tilskære skindene, mens det var handskesyerskerne, der syede dem sammen og forsynede dem med diverse dekorationer. I de første årtier af 1800-tallet var der ikke mindre end 60 handskesyersker i Christiansfeld syd for Kolding. Før 1850 foregik al handskesyningen i hånden, og det var den slags arbejde, kvinder kunne bestride samtidig med at passe børn og hjem. Handskemager Kellermann forlod Danmark efter nogle år, og virksomheden blev overtaget af én af de franske handskemagere, Mattat. Han havde i 1819 en driftig virksomhed med 5 svende til at tilberede skindene, to franske svende til at tilskære dem og en dreng fra fattigvæsenet i København i oplæring til netop denne vigtige del af arbejdet. Etatsråd Rawert fortæller om produktionen:

"10 til 20,000 jydske Faareskind bleve aarligen forædlede og langt flere kunde være bleven det, dersom der havde været Syersker nok, hvorfor Fattigvæsenet i Randers oprettede en Skole, for de fattige Børn der kunde oplæres i Handskesyning under en af Mattat dertil given Lærers Veiledning"[8]

Socialforsorg var i begyndelsen af 1800-tallet stadig i høj grad et anliggende for privat velgørenhed. Oplæring i tilskæring af handsker for den fattige dreng fra København og i handskesyning for de fattige børn – sandsynligvis pigebørn - i Randers var et led i den nytteprægede opfattelse, der lå bag socialforsorgen. Den jyske købstad Randers blev tidligt kendt for sine kvalitetshandsker vidt omkring i udlandet. Fra Elben til Neapel havde de mennesker, etatsråd Rawert spurgte på sin rejse før 1820, hørt om Randers handsker[9]. Skiftemateriale fra begyndelsen af 1700-tallet tyder på, at man på det tidspunkt ikke skelnede skarpt mellem handsker og vanter[10]. I dag ville vi definere handsker som håndbeklædning med fingre og vanter som håndbeklædning, der kun har tommelfinger. Den sidstnævnte type kaldes også luffer. I de midtjyske hedeegne udgjorde bundne vanter i forskellige variationer en del af produktionen[11].

I Den Gamle Bys dragtsamling findes et par vanter (DGB, mus. nr. 20H, 6:53) fra Skodborg ved Haderslev. De er strikket i mørkeblåt og hvidt uldgarn med en indstrikket bort og frynse i grønt og rosa samt blåt. De har tilhørt Johan Thomsen, der levede fra 1778 til 1857. Vi kan ikke vide, hvem der har strikket dem; men højst sandsynligt er de blevet fremstillet hjemme på gården i Skodborg. Vi kender til gengæld den nøjagtige historie på et andet par. I 1874 strikkede den da 36-årige Hansine Hansdatter et par fingerhandsker (DGB, mus. nr. 20H, 34:45) til sin mand, snedker Peder Jensen. De boede på Svendstrup Hede ved Nimtofte på Nørre Djurs, og Hansines datter har fortalt, at moderen selv kartede, spandt og farvede ulden. Mønstret lånte hun af en gammel fårehyrde, der

strikkede for folk på egnen. Det vil sige, at det er et par handsker, der i hele sit udsagn peger tilbage til tiden før 1874. Hansine indstrikkede årstallet på højre handske og mandens initialer på den venstre. Farvestoffet til den sorte og den rødviolette farve har hun sikkert måttet købe i den nærmeste købstad, da disse farver er svære at opnå med planter i den danske flora. Det er nok usandsynligt, at hun brugte de moderne anilinfarver, kemiske farver, der var blevet opfundet i 1850erne. Måske har hun brugt købt cochenille og hjemmedyrket vaid for at få disse farver frem[12].

Brugen af håndbeklædning mellem 1750 og 1850[13]

I 1600-tallet blev de kniplingsbesatte håndlinninger, som fine herrer bar til deres pompøse dragter, kaldet "håndstrømper"[14]. Menneskekroppens ekstremiteter skulle have tøj på, og det var altså slet og ret strømper. I 1700-tallets begyndelse har muffer været en almindelig håndbeklædning for både mænd og kvinder. I 30 kvindeskifter fra Århus i perioden 1701-1750 var der 22 muffer og 24 par handsker. Mufferne var ret små, og hundeskind blev hyppigt brugt. Skipperkonen Anne Nygårds, der døde i 1707, ejede to muffer. Den ene var af hundeskind og den anden af mår med holder. Mårmuffen var mere værd end købmandskonen Christentze Wærns sorte bjørneskindsmuffe fra 1731. Købmændene hørte normalt til købstædernes overklasse; men en heldig skipper kunne også være ret velhavende. Christentze Wærn ejede også en gammel muffe af mår, fire par handsker og et par linhandsker. Vi kan gætte på, at de førstnævnte handsker var af skind.

Tendensen i løbet af 1700-tallet går fra muffer som vigtigste håndbeklædning til vanter og handsker. I 30 århusianske kvindeskifter mellem 1750 og 1800 er der kun 13 registrede muffer og 48 par handsker og vanter. Ud af disse 30 skifter er der opført håndbeklædning i de 21. Anne Kirstine Olesdatter, der var sypige, havde ingen muffe, men to par ikke nærmere specificerede handsker, da hun døde i 1771. Inger Marie Jensdatter Fænøe blev opført som 'ugift fruentimmer', da hun døde i 1792. Hun opholdt sig hos en handskemager; men det bevirkede ikke et stort udvalg af håndbeklædning. Hun ejede et par ikke nærmere definerede handsker og en sort muffe. Den ugifte tjenestepige Kirsten Marie Rasmusdatter har været glad for farver. Da hun døde i 1799, efterlod hun både en rød og en sort fløjlsmuffe, så selv de socialt lavest placerede kvinder i købstaden har haft beklædning til at varme og pynte deres fingre med. I perioden 1800-1850 er der i Århus kun få muffer registreret og den sidste er hos Johanne Christensdatter, der døde i 1825. Enkelte par lange skindhandsker, der passede til empirens korte pufærmer, dukker op. Den ugifte tjenestepige Else Nielsdatter havde et par lange. Hun døde i 1820 og efterlod sig et par nankings handsker, et par lange, såkaldte vanter og et par ikke nærmere beskrevne vanter. Et par lange strikkede bomuldshandsker (ÅHM 5414-D) stammer fra Ålborg Historiske Museum. De er sandsynligvis blevet båret med empirekjole med pufærmer. I Den Gamle Bys dragtsamling findes et par halvhandsker strikket af hvidt uldgarn (DGB, mus. nr. 21L, 6c:39). De har mønsterstrikning med vrangmasker om håndleddene. Desuden er de dekorerede med broderi i kædesting i rødt og grønt uldgarn. De blev før 1939 købt af en antikvitetshandler, der havde skaffet dem på en gård i Nørby i nærheden af Vejle.

Den ugifte Bolette Nielsen, der døde i Århus i 1831, var temmelig veludstyret med håndbeklædning og med beklædning i det hele taget. Hun ejede ikke mindre end 7 par handsker. Et af parrene var lange, og et par opgives som hvide og et som sorte. Bolette Nielsens far var proprietær på herregården Spøttrup i Salling, og det giver selvfølgelig noget af forklaringen. I 384 landlige kvindeskifter er der oplysninger om håndbeklædning i

188 tilfælde, så lidt mere end hver anden kvinde på landet har tilsyneladende haft håndbeklædning i perioden 1750 til 1850. Det er formodentlig mere eller mindre tilfældigt, om vanter, handsker og muffer er kommet med. Farveangivelserne viser, at håndbeklædningen har været hvid, sort og grøn. Materialerne er uld, bomuld, tråd og skind.

Den velklædte Margrethe Pederdatter var gift med en gårdmand i Svejstrup under Bidstrup vest for Århus. Da hun døde i 1781, efterlod hun sig seks par forskelligt håndbeklædning: et par ikke nærmere beskrevne handsker, 3 par halvvanter, 1 par fingervanter og et par vanter af bomuld, så hun har haft håndbeklædning til enhver lejlighed. Anne Marie Simonsdatter, der også boede under Bidstrup, døde i 1801. Hun var gift med en husfæster, og det må have været nogenlunde givtigt, for hun efterlod sig 4 par håndbeklædning, nemlig et par ikke nærmere beskrevne handsker og 3 par vanter: det ene af tråd, det andet par blå og det tredje par hvide. Giertrud Rasmusdatter var gift med en husmand i Over-Hadsten nordvest for Århus. Da hun døde i 1782, efterlod hun sig 5 forskellige slags håndbeklædning: et par brune skindhandsker, 2 par hvide fingerhandsker, et par røde vanter og et par hvide bomuldsvanter, så hun må siges at være veludstyret efter omstændighederne.

Det er sparsomt, hvad man får af oplysninger om mænds håndbeklædning i Århus i 60 skifter i perioden 1750 til 1850. Mandsmuffer hører 1700tallet til; men blandt de århusianske mænd var der tilsyneladende kun tre muffebrugere i perioden 1750 til 1800, og én i perioden 1800 til 1850. Det var generalmajor Gull, der havde en bjørneskindsmuffe, som passede til hans pels, da han døde i 1819. Muffediserne har sandsynligvis haft en større praktisk betydning, selv om de i penge ikke var så meget værd som mufferne. Vanternes antal steg på bekostning af handskerne, hvis man skal tro, at ordenes betydning var den samme som nu. Handsker havde fingre; men vanter kunne godt være en betegnelse for håndbeklædning med fingre, hvis de var strikkede eller af stof[15]. Haderslev Museum har i samlingen et par handsker/vanter strikket af hvid uld med navnemærkning 'NSS' og årstal '1811' i rødt i håndfladen. Vanterne har fine, strikkede snoninger på håndryggen.

Vanter med stor slidstyrke blev også fremstillet. Den århusianske skoflikker, hvis hårstrømper er omtalt i artiklen "Strømper i Danmark – produktion, handel og brug mellem 1750 og 1850", havde også et par hårvanter i sit bo, da han døde i 1782. Fæ- eller menneskehår spundet sammen med fåreuld gav en større slidstyrke.

I 390 landlige mandsskifter er der oplysninger om håndbeklædning i 153 tilfælde. Ofte nævnes hverken farve eller materiale. Den ugifte indsidder Niels Pedersen fra Voldum under Clausholm døde i 1763. Han efterlod sig tre par fingervanter: et par blå, et par grå og et par, hvor farven ikke oplyses. Den gifte gårdmand Niels Jensen Bruus fra Rønde under Kalø døde i 1791. Han var mere farvestrålende end Niels Pedersen fra Voldum, for han efterlod sig to par vanter med rødt flos, der både har kunnet ses og varme. Under Haraldslund boede den ugifte tjener Marius Andersen Wejle i Grundfør. Da han døde i 1768, efterlod han et par grønne muffediser. De har sikkert passet til hans hjemmegjorte grønne rejsekjortel. Fiskeren Jens Nielsen Kolbech, som bliver nævnt i "Strømper i Danmark" på grund af strømpeskafter, efterlod sig 7 forskellige slags håndbeklædning, da han døde i 1798. Han kom fra Store-Nor ved Malling syd for Århus. I boet var der 2 par blå vanter, 1 par hårvanter, 2 par ikke nærmere beskrevne vanter og et par ditto handsker og endelig et par hvide handsker. Så der har været håndbeklædning til både arbejde og fest.

Afslutning

Beklædningen på hænder og fødder er indgået i den øvrige beklædning, og vanter og handsker, sokker og sko har været en naturlig del af de levede liv, som vi kan nærme os ved at dykke ned i kilderne. Jeg vil tillade mig at afslutte disse tre foredrag om danske sko, strømper og vanter med en lille personlig beretning.

I min egen samling har jeg min tipoldemors muffe i den originale æske. På æsken står skrevet med blæk "Inger fra Bedstemoder". Inger var min mormor, der døde 85 år gammel i 1992. Tipoldemor Bodil var gift med tømmermester Kristian Rasmussen i Store Karleby på Roskildeegnen[16]. Tømmersvendene var på kost hos mester, så der var nok at bestille for en husmor. Tipoldefar Kristian tegnede selv huse for folk, så han må have haft evner for konstruktion. Når dagens dont var til ende, holdt familien og de ansatte aftensæde, og tømmersvendene brugte tiden på at strikke deres egne strømper. Der har været i 1880erne og begyndelsen af 1890erne. Det vil sige på samme tid, hvor strømpestrikningen i Hammerum Herred stadig havde økonomisk betydning. Det blev først rentabelt at investere i strikkemaskiner fra omkring 1890. Det var også på samme tid, hvor Sine Frederiksen fra Lolland var flov over at strikke for sin mor, mens hun gik ærinder[17]. Det flove bestod ikke i selve det at strikke sine strømper. Det, Sine var flov over, var at skulle gøre det, mens hun gik. Min mormor Inger har fortalt min mor, hvordan hendes mormor Bodil har beskrevet disse aftener, hvor tømmersvendene sad om bordet i den lille lavloftede stue i Store Karleby. Jeg har set det lillebitte, hvidkalkede hus fra vejen. Garnnøglet lå i en skål på bordet, og garnet gik op igennem en ring i loftet, så der ikke blev kludder. Samme sceneri er beskrevet i fortællinger om de såkaldte bindestuer på den midtjyske hede. Jeg ved ikke, om de fortalte hinanden historier, sådan som de gjorde på den midtjyske hede, mens strikkepindene klirrede og strømperne voksede under deres hænder.

Tipoldefar Kristian fik desværre tuberkulose, og da der endnu ikke var opfundet antibiotika blev Bodil enke i 1893 og alene med tre børn. Min oldemor Karen var den ældste på 14 år, og hun havde to mindre brødre. Karen døde først i 1971, da hun var 92 år. Jeg har kendt hende som en lille, gammel dame med et fast blik og et fast håndtryk. Mine oldeforældre, Karen og Niels, flyttede ind hos Bodil, da de blev gift i 1903. De fik hurtigt 6 børn, og tipoldemors opgave var dels at skrælle kartofler til husets 10 beboere dels at strikke alle deres strømper, så der var ingen eller måske næsten ingen købestrømper i dét hjem. Mens jeg arbejdede med dette sidste manuskript til Valdres, fik Den Gamle By foræret et par fine barnestrømper i hvidt bomuldgarn med hulmønster. De er cirka størrelse 8 år. Damen, der havde brugt dem, var nu 80 år gammel, og hun fortalte, at familiens forbrug af børnestrømper til fire piger blev strikket af en gammel dame. Børnenes mor døde tidligt, så den gamle mormor overtog styret, og hun bragte lidt af 1800tallet ind i livsførelsen, for pigerne var altid var klædt i hvidt med hvide mønsterstrikkede bomuldsstrømper.

Tipoldemor Bodil gik ærbart med konehue og med lange skørter i hele sit lange liv, og hun var forarget i 1920erne, da unge piger viste ben i korte kjoler. Hun fortalte min mormor, at i hendes ungdom kunne en ordentlig pige i hvert fald ikke lade vristen se, så Bodil Rasmussen har på ingen måde yndet nogen erotisering af kvindefoden og Christian Winthers tilsvarende beundring for en dansende kvindefod. Min mor har et billede af hende siddende på trappestenen, mens hun skræller kartofler. Når hun lod skrællekniv eller strikkepinde hvile og gjorde sig fin til at komme til fest eller i kirke, har muffens sorte silkefor kunnet røre ved de flittige hænder. Tak for opmærksomheden.

[1] Forelæsning afholdt på Nordisk Draktseminar, Valdres, 10. august, 2000.
[2] Hanne Frøsig Dalgaard: I fløjl eller vadmel. Dagligliv i Danmark (red. Axel Steensberg), København, 1969, side 391.
[3] Hans Chr. Johansen: En samfundorganisation i opbrud 1700-1870. Dansk socialhistorie 4, 1979, side 135.
[4] Følgende gennemgang af produktion og handel bygger især på O.J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. (Fotografisk optryk af første udgave fra 1850). 1992, side 360-365.
[5] Mariann Ploug: Handskemageren. Den Gamle By, Årbog 1983, side 49-70.
[6] H. Ch. Johansen: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. Dansk social historie 4, side 56.
[7] Mariann Ploug: Handskemageren. Den Gamle By, Årbog 1983, side 49-70.
[8] Rawert (1850), 1992, side 363.
[9] Rawert (1850), 1992, side 364.
[10] Erna Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus, 1675 - 1850. Århus, 1975.
[11] H.P. Hansen: Spind og bind. København, 1947, side 59-60.
[12] Ejnar Hansen: Farveriet fra 1870. Den Gamle By, Årbog 1927, side 29-56. Ingerid Løn: Hjemmefarvning med planter. Holstebro 1979, side 13-15.
[13] Afsnittet bygger for en stor del på det skiftemateriale som dr. phil Erna Lorenzen har fremlagt i sin disputats: Folks tøj i og omkring Århus, 1675-1850. Århus 1975.
[14] Hanne Frøsig Dalgaard: I fløjl eller vadmel. Dagligliv i Danmark (red. Axel Steensberg), København, 1969, side 377.
[15] Erna Lorenzen, Folks tøj i og omkring Århus, 1675-1850. Århus 1975, side 121.
[16] Johannes Christiansen: Manden der hentede jorden. Bogen om Niels Frederiksen. København 1948, side 29.
[17] Jvnf. "Strømper i Danmark – produktion, handel og brug mellem 1750 og 1850".